

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ імені Г.С. СКОВОРОДИ

ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

МАТЕРІАЛИ

ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

**«БОГДАН ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ: ІСТОРИЧНА ПОСТАТЬ
У КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ»,
присвяченої 425-й річниці від дня народження гетьмана**

(14 травня 2021 року)

Харків – 2021

УДК 94 (477)
ББ 63.3 (4Укр)46
Х65

*Затверджено Вченою Радою історичного факультету
Харківського національного педагогічного університету
імені Г.С. Сковороди
Протокол № 9 від 26.04. 2021 року*

Богдан Хмельницький: історична постать у контексті процесів українського державотворення: матеріали Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 425-й річниці від дня народження гетьмана. – Харків ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2021. – 219 с.

Редакційна колегія:

Гончарова О. С., канд. іст. наук, доцент, зав. кафедри історії України
Луценко М. В., канд. іст. наук, доцент кафедри історії України
Єгоршина О. О., ст. лаборант кафедри історії України

Збірник складено з тез доповідей, виголошених 14 травня 2021 р. під час роботи Всеукраїнської наукової конференції «Богдан Хмельницький: історична постать у контексті процесів українського державотворення», присвяченої 425-й річниці від дня народження гетьмана. Тематика статей презентує широкий спектр актуальних питань із життя, політичної, дипломатичної діяльності видатного гетьмана – Богдана Хмельницького та козацького руху на теренах України.

Видання розраховане на науковців, студентів, усіх, хто цікавиться історією України.

Тексти подаються в авторській редакції. За достовірність фактів, посилань, приміток, коментарів відповідає автор (автори) публікації.

©Автори публікацій, 2021

© Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, 2021

ЗМІСТ

Brahina T., Brahin Y. Батулина Ю.С.	The memorialization of V. Khmelnytsky by means of fine arts in XIX century Основні підсумки політики Богдана Хмельницького.....	5 7
Бутова Є. М.	Концепції державного устрою під керівництвом Богдана Хмельницького.....	10
Гак О. М.	Дипломатична стратегія Богдана Хмельницького.....	16
Гончарова О.С.	Молдавський вектор зовнішньої політики української козацької держави 1648-1657 років...	19
Горпинко О. С.	Веб-музей «Українське козацтво у творах живопису та графіки».....	28
Дьякова О. В., Жилін С. В. Євсєєв С.Є.	Висвітлення постаті Богдана Хмельницького у сучасному освітньому процесі..... Історіографія кінця XIX – початку XX ст. про тюркські корені козацтва.....	37 42
Євсєєв С.Є., Іващенко М.В. Журавльов Ю.В.	Благодійна діяльність української козацької старшини середини XVII–XVIII ст..... Громадська наукова організація «Харківський науково-дослідний інститут українознавства та козацтва»: двадцять років наукової та громадської діяльності.....	49 53
Кіпенський А. В.	Академія військово-історичних наук і козацтва: сім років громадської діяльності задля майбутнього.....	63
Кошкіна О. І. Курилко Д. Г.	Повсякденний побут жінок у козацькій Україні... Причини Української національної революції XVII ст.....	72 75
Лапченко А. С.	Особливості висвітлення постаті Богдана Хмельницького у сучасній українській історіографії.....	78
Лисюк Н. В.	«Тії слави козацької повік не забудем!»: козацька тематика в творчості Т. Г. Шевченка....	81
Луценко М.В.	Державотворчі процеси в політиці Богдана Хмельницького.....	90
Лялюк І. М.	Постать гетьмана Івана Мазепи та оцінка його діяльності в поемі Дж. Г. Байрона «Мазепа».....	95
Мартінова І.С.	Османський вектор зовнішньої політика Б. Хмельницького в сучасній українській історіографії.....	103
Микитюк С.О.	Особливості організації чумацького промислу	

Микитюк С.О.

канд. пед. наук, доцент, доцентка кафедри
суспільно-правових дисциплін і менеджменту освіти
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ЧУМАЦЬКОГО ПРОМИСЛУ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

Для глибшого осмислення більшості проблем, що виникли перед сучасним суспільством є необхідність звернення до історичного минулого попередніх поколінь. Особливої актуальності в зв'язку з цим набувають наукові знання найбільш значимих і одночасно складних періодів в історії країни, до яких слід віднести період існування чумацького промислу на території України з особливою організацією задля здійснення шляхової торгівлі.

Політичні, економічні, культурні традиції, які мали величезне значення для виникнення і розвитку української державності досліджували такі вчені як М. С. Грушевський, Б. О. Рибаків, М. М. Карамзін, С. В. Соловйов, В. Й. Ключевський, Б. Д. Греков, Н. В. Полонська–Василенко, В. В. Мавродін, М. М. Тихомиров. Серед дослідників чумацтва можна назвати істориків, культурологів, юристів, серед яких: К. Воблий, М. Костамаров, Г. Данилевський, І. Рудченко, Д. Яворницький, Ф. Щербина. Із сучасних дослідників Ю. Липа, І. Мазур, О. Щербіна та інші.

Перетворення Русі на могутню країну середньовіччя відбулося протягом X століття. Поступово, центрами торгівлі ставали міста, яких на Русі ставало дедалі більше. Серед них виділялися Київ, Чернігів, Полоцьк, Новгород та ін.

Слід зазначити, що торговельна політика Древнього Києва була тісно пов'язана з підтримкою власної торгової системи, купецтва та ремісництва, а

Богдан Хмельницький: історична постать у контексті процесів українського державотворення

також з митним регулюванням усієї зовнішньої торгівлі. Головною торговельною артерією Русі та її «стольного града» був Дніпро-Славутич, історичний шлях «із варяг у греки», який пов'язував Скандинавські, Прибалтійські країни й Київ з Візантією. Характеризуючи цей маршрут візантійський імператор Костянтин VII (905-959) писав, що ця природна дорога складається із системи річкових шляхів і волоків завдовжки понад три тис. км і надійно пов'язує Балтику із Руським (Чорним) морем [1, с. 1].

У торгових справах брали участь представники князівських домів. Вони або довіряли свої товари купцям, або мали своїх представників у торгових караванах під посиленою охороною. Так, за часів Київської Русі існувала караванна торгівля купців-воїнів. Особливо яскраво визначалася торгівля Київської Русі з Візантією, що здійснювалася на підставі договорів з греками (907, 911, 945, 971 pp.), описана імператором Костянтином Багрянородним [2, с. 15]. Тобто це був особливий торгівельно-військовий похід великого каравану човнів з товарами (раби, хутро), що належали князям, їх дружині і окремим купцям-воїнам. Караван йшов вниз по Дніпру, тягнувши або переносячи свої човни біля порогів і наражаючись в цих місцях, а також біля Херсона систематичним нападкам печенегів. Дійсно, що під час шляху, який Костянтин називав, «нешасним, небезпечним та обтяжливим», - частина човнів і вантажу гинула, як від стихійних причин, так і від нападок хозар, хоч «княз'я самі йшли на Проточчя (до порогів) захищати каравани від диких степняків» [3, с. 67]. Всі збитки від такого походу розкладалися на весь караван.

Татаро-монгольська навала зашкодила торгівлі Русі, загальмувала її розвиток. Ускладнювалася торгівля і через нескінченні війни земель поміж собою. У результаті значно зменшився торговий оборот із Прибалтикою, країнами Центральної Європи, повністю були втрачені зв'язки з Візантією, Закавказзям [4, с. 5]. Ситуація покращується лише з кінця XIII – початку XIV ст., коли розпочинається підйом Київської Русі, разом із яким повільно, важко і поступово відроджується і торгівля.

Богдан Хмельницький: історична постать у контексті процесів українського державотворення

Відновлюється торговий обмін між окремими поселеннями. Селяни і ремісники почали вивозити продукти своєї праці на місцеві ринки, в інші міста та віддалені райони. Звичайно, вирішальну роль відігравали професійні торговці. До того ж широку торгівлю почали вести монастирі. Їхні купці вже не обмежувалися закупівлею товарів для потреб монастирів, а переходили самі до посередницьких торговельних операцій. Купецтво і ремісники для підтримки один одного об'єднувалися у професійні організації – дружини або артілі, сотні, ряди. Вони використовували спільні склади, допомагали з реалізацією товарів, надавали один одному кредити, страхували за рахунок спільних коштів на випадок стихійного лиха, пропажі або пограбування караванів під час небезпечної і далекої дороги. Купці, поряд із лихварями, монастирськими казначеями, боярами і князями, починали також здійснювати лихварські операції. Все більше і більше купців селилися там, де їм було вигідно збувати товари: у слободах – великих поселеннях, які оточували міста, або в самих містах близько від фортець, кремля, щоб у разі небезпеки сховатися під захист кріпосних стін. Ці поселення називалися посадами, оскільки князі і бояри часто «сажали» тут своїх людей, які ставали посадськими людьми. Серед посадських людей виділялися заможні купці. Вони мали свої хорони, слуг, скуповували землі [4, с. 6-7].

Однак більш яскравим прикладом шляхової торгівлі були українські чумаки. Чумацтво, про яке існують свідчення вже у XIII ст., досягло свого повного розквіту у XVI – XVII столітті і продовжувало грати важливу роль в українській торгівлі аж до появи залізниці (друга половина XIX століття).

Дослідники чумацтва зазначають (І. Мазур), що в Україні не було села, де б не було чумаків [5, с. 192]. Чумакували козаки, селяни, міщани і навіть духовенство. Різні шляхи приводили їх до цього промислу. Більшість селян йшли в першу торгову мандрівку з одним або парою волів, а дехто починав з того, що йшов наймитом, погоничем до власника кількох десятків паровиць. За роботу в перше літо наймитові господар давав пару волів, з якими й починалася

Богдан Хмельницький: історична постать у контексті процесів українського державотворення

щаслива або нещаслива доля чумака. На початку XIX ст. чимало кріпаків йшли в чумаки: поміщики їх радо відпускали, бо за кілька років кріпак приносив великий грошовий викуп (в середньому тисячу карбованців) [6, с. 2].

Чумаки їздили за рибою і сіллю до берегів Чорного і Азовського моря, продавали ці товари на ярмарках, закупали там інші товари і розвозили їх по різних містах. Вони здійснювали свої подорожі караванами («валками», «ватагами») на підводах, запряженими волами. У XV столітті чумацтво було тісно пов'язано з розвитком козацтва взагалі і Запорозької Січі зокрема. «Під заступництвом козацтва і матері Запорозької Січі щорічно сотні і тисячі чумацьких возів, нерідко належних самим козакам, ходили далеко в Польщу, Галіцію, Молдавію, Крим, на Дон і у Великоросію» [7, с. 56]. На той час саме Малоросія була центром, з якого, як по радіусам, ходили туди і назад в різні сторони чумацькі валки. Чумаки були в той час єдиними національними торговцями і візниками. Це був найкращий період чумацтва, який охопив майже три століття, починаючи з XVI ст. і завершуючи першою половиною XIX століття. Упродовж цього періоду чумацтво було вже складеним і завершеним економічним фактором, мало у своїй основі міцні осереднені артільні форми і їздило по своїх «одвічним шляхам», тобто по старим, від століть існуючим дорогам. Також, чумаки мали свої, освячені віками, звичаї майже для будь-якої дії: чумак повинен виїжджати з дому «за законом», їхати в дорозі «за законом». Навіть зупинятися в дорозі пасти волів слід «за законом». Чумаки виконували звичаї, бо артіль був незадоволений, коли будь хто «поломить чумацький звичай» [2, с. 18]. У числі таких звичаїв чумацької артілі були такі, що чумаки повинні відправлятися в путь з дому завжди караваном, у складі до 300 підвід, запряженими волами, і що «у випадку, якщо впаде вол, то на артільні гроші покупається інший» [3, с. 69]. Дійсно, що тут мається на увазі неформальні закони – звичаї, традиції, але які були дуже важливими для чумаків, порушення яких призводило до відповідальності всіх членів об'єднання (солідарна відповідальність).

Богдан Хмельницький: історична постать у контексті процесів українського державотворення

Слід зазначити, що об'єднання чумаків мало артільну форму, яка спочатку не регулювалася з боку держави. Але, на думку науковців, це були артілі, створені на основі договору. Правовий режим такої артільної власності визначався договором між артільниками. Фактично йшлося про режим загальної власності, в якій кожному з членів артілі належала ідеальна частка, яка за відповідних умов могла виділятися в натурі. Перед третіми особами артільники зазвичай відповідали солідарно. Пізніше, з XVIII ст. подібні договори повинні були відповідати правилам та звичаям цеху, до якого належали члени артілі. Тобто такі договори виступали як вид піднормативного регулювання, відповідаючи нормам корпоративного права (уставу, звичаям і правилам професійної корпорації), що в свою чергу було передбачено державним законодавством (Устав Цехів т. 25. Звід законів) у якості обов'язкової вимоги. Але одночасно зберігається традиція старих артілей, члени яких не належали до тих чи інших корпоративних об'єднань. Таким чином, можна казати про співіснування двох різних, але дуже схожих на перший погляд видів артілей, що засновувалися на договірній основі. І все ж таки ні ті, ні інші не були юридичними особами, бо однією з основних рис цих артільних об'єднань була «кругова порука», тобто солідарна відповідальність [8, с. 56].

Таким чином, початок шляхової торгівлі на території України був пов'язаний із караванною торгівлею купців під посиленою охороною воїнів за часів існування Київської Русі, що було пріоритетом князів. Торговий обмін, який покращився з кінця XIII – XIV ст. обумовив виникненням чумацького промислу і чумаків – особливої категорії людей, що займалися торгівлею і перевозили товари на далекі відстані. Така торгівля, яка була дуже тривалою за часом, потребувала особливої організації, до якої можна віднести: наявність артільної форми на основі договору; регулювання відносин на основі звичаїв, традицій; наявність солідарної відповідальності, що дозволяло пройти тривалий

Богдан Хмельницький: історична постать у контексті процесів українського державотворення

шлях і з мінімальними втратами, шляхом розкладки збитків на всіх учасників і повернутися додому отримавши прибуток.

Література:

1. Торгівля, податкова та митна справа у Древньому Києві. URL: www.visnuk.com.ua/ru/pubs/id/6594
2. Рыбников С. Очерки из истории страхования в России. *Вестник государственного страхования*. 1927. № 19-20. С. 112-116.
3. Микитюк В.О. Становлення та організація страхування в епохи Античності та Середньовіччя. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2009. №4. С. 66-74.
4. Орленко В., Орленко Л. Розвиток торгівлі на русі у період феодальної роздробленості (XII–XIV ст.). URL: <http://visnik.knute.edu.ua/files/2012/02/12.pdf>
5. Мазур І. І. Чумацтво як передумова виникнення підприємництва в Україні. URL: tpre.econom.univ.kiev.ua/data/2011
6. Чумацьким шляхом. Частина 1. З Богом в путь! URL: https://www.dnipro.libr.dp.ua/chumaki_voli
7. Щербина Ф. Очерки южно-русских артелей и общинно-артельных форм. Одесса: типография Г. Ульриха, 1881. 380 с.
8. Щербініна О.В. Артїлі на українських землях Російської Імперії: Еволюція Правового Статусу. URL: www.irbis-nbuv.gov.ua > irbis_nbuv > cgiirbis_64
9. Воблый К. Г. Основы экономии страхования. Киев: Тип. И. Н. Соколова. 1915. VII. 616 с.